

B İ B L İ Y O G R A F Y A

EKREM HAKKI AYVERDİ, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri—855-886 (1451-1481)*, c. III., İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, Nu. 69, İst., Bahâ Matbaası, 1973, s. VI + 544, 450 Lira.

Osmanlı Devri mi'marlık san'atı üzerinde yıllardanberi sürüp giden araştırmalarıyla ün kazanan Ekrem Hakkı Ayverdi, bu yoldaki çalışmalarının ilkini, bundan yirmi yıl önce, İstanbul'un fethinin 500'üncü yıldönümü dolayısıyla hazırladığı *Fâtih Devri Mi'mârîsi* adlı, 1953'de yayımladığı eseriyle önümüze sermişti. Mevcûdü az zamanda tükenen bu eserin basımından sonra çalışmalarını sürdürmüş, muhtelif seyahatleri sırasında, muhtelif kaynakları da taramak sûretiyle Fâtih Devri'ne âit, yapıldıkları tarihleri tesbit edebildiği daha birçok eserlerin bulunduğunu görmüştür; *Fâtih Devri Mi'mârîsi-Zeyl* adlı eseri, bu yoldaki malzemeyi içine almaktadır (İstanbul Fetih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü, Nu. 46, İst., Bahâ Matbaası, 1961, 40 sayfa). *XIX. Asırda İstanbul Haritası* (İstanbul Fetih Derneği-İstanbul Enstitüsü Yayınları, İst., Şehir Matbaası, 1958, 10 Lira) ile, Prof. Ömer Lütfî Barkan'la birlikte hazırladığı *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri-953 (1546) Tarihli* (İstanbul Fetih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü, İst., Bahâ Matbaası, 1970, s. XL + 504, 150 L.) adlı eserlerin de yazarı bulunan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin bu kitaplarından bazıları, daha sonra yayımlayacağı ve çalışmalarını geniş ölçüde içine alacak eserleri için hazırlık devresi sayılabilir. Dört büyük cilt tutacak olan mühim eserinin ilki, *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşe'i, Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, 630-805 (1230-1402)* adını taşımaktadır (C. 1., İstanbul Fetih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü, Nu. 57, İst., Bahâ Matbaası, 1966, s. XII + 566, 250 Lira). Eserin ikinci cildi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806-855 (1403-1415)*, aynı cemiyet ve enstitü tarafından altı yıl sonra basılmıştır (Nu. 65, İst., Bahâ Matbaası, 1972, s. XI + 606, 450 Lira); bu iki cildi tanıtan yazımızı Ankara'da Turhan Kitabevi'nin yayımladığı *Bibliyografya-Kitap Haberleri Bülteni*'nde neşretmiştik (C. 1., nu. 4, Temmuz, 1972). Buraya kadar, asıl konumuza girebilmek için vermediği gerekli bulduğumuz bu bilgilerden sonra, şimdi, bu eserin, *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri, 855-886 (1451-1481)* adlı III. cildini tanıtmaya çalışacağız.

E. H. Ayverdi, eserinin 1. cildinin *Mukaddime*'sinde, bu kitabını şahsî çalışma ve maddî imkânlarına dayanarak nasıl hazırladığını, karşılaştığı maddî zorlukları küçümsemiyorsa da, kökleşen bir zihniyeti yenmenin bundan çok daha güç olduğunu yazıyor. Bu, makalelerine *Osmanlı Devri Türkler İçin Karanlık Bir İstilâ Devridir* başlığını koymaktan çekinmeyen, sırtını duştan gelen te'sir ve kuvvetlere dayayan bir zümrenin zihniyetidir. İlmî araştırmalarıyla bu düşünceye karşı koyacak aydın zümrenin ise sayıca azlığından başka, ellerindeki malzeme de azdır; Osmanlı medeniyetinin küçümsenmesi düşüncesi karşısında gerek bu zümre mensuplarının verimsizliğini, gerek bunlardan sayıca daha çok olan bir zümrenin mânevî zenginliklerimizi ve millî hazinelerimizi yok etmeğe çabalayan zihniyete karşı nasıl kayıtsız kaldıklarını, kendilerini o cereyâna nasıl kapturdıklarını etraflıca anlatmıştır. Yine bu *Mukaddime*'de, Osmanlı mi'marlık san'atı üzerinde günümüze kadar kimlerin çalıştığına, bunların eserlerinin mâhiyetine, kendi kitabını hazırlarken nasıl bir yol tuttuğuna dâir bilgi-

lere yer verildiğini de görmekteyiz. Eserin 11. cildinin *Mukaddime*'sinde ise, *Umûmî Giriş ve Kaynaklar; Mi'mârî, Osmanlı'nın Millî Dehâsıdır; Osmanlı Mi'mârîsinin Emsâliyle Münâsebetleri; Kitabın Yazılmasında Tutulan Usûl* başlığı altında, dört esas ele alınmıştır. Müellif, ilk iki cildin *Mukaddime*'lerinde bütün bunlar üzerinde durduğundan, bu yolda aydınlanmak için, daha önce basılan iki cildin *Mukaddime*'lerine bakılmasını tavsiye etmiştir. Eserin I-IV. ciltleri zaman ve masraf bakımından tasarruf için aynı sürede yürütülmüş olduğundan, çalışma şartları yönünden I-II. ciltlerin *Mukaddime*'lerinde kaydedilenlere eklenilecek yeni birşey de bulunmamaktadır. İşte bu yüzden de, E. H. Ayverdi, III. cildin başında *Mukaddime*'yi lüzumsuz görmüş, *Medhal* başlığı altında bâzı hususları aydınlatmağa çalışmıştır.

Müellifimiz bu III. cildin *Medhal*'inde, içinde bulunduğumuz "taklidci, renksiz, şahsiyetsiz" devrin, bu Fetret Devri'nin sona ermek üzere olduğunu, "mânevî azığını saklamakta, tefekkürünü, mantığını, yaşama ölçülerini, örf ve âdetini muhâfaza etmekte" olanların, karşı tarafın küçümsediği az sayıda olmadığını, milletimizin benliğini bulacağı günlere yakında erişeceğimizi, millî benliğe sâhip nesillerin yetişeceğini yazıyor; bu kitaplarını da, "o nesillere lâzım olacak malzemeyi toplamak için, istikbâl için" hazırlamıştır.

Medhal kısmında bildirildiğine göre, Fâtih Devri'ne âit mi'marlık eserleri, bunların bulunduğu şehir, kasaba ve yer adlarının alfabetik sırasına göre sınıflandırılarak aydınlatılmağa çalışılmıştır. Bu III. cilt ile, daha önce yayımlanan I-II. ciltte sözü geçen şeyler arasındaki müşterek bâzı hususlara, tedâhüllere de dikkatimizi çeken E. H. Ayverdi, Fâtih Devri mi'marlık san'atının neler kazandırdığını, dokuz madde hâlinde, yine bu *Medhal* bölümünde kısaca tesbit etmiştir (S. III-VI).

Osmanlı Mi'mârîsi'nin üzerinde durduğumuz III. cildinde, başka deyimle Fâtih Devri mi'marlık san'atının bu birinci bölümünde, E. H. Ayverdi'nin, bu eserinin *Medhal*'inde de belirttiği gibi, verilen bilgiler, san'at eserlerinin buldukları şehir adlarının alfabetik sırası gözönüne alınarak sınıflandırılmıştır. Çevresindeki kasaba, köy, v. b. yerleri de içine alan bu şehirler Afyon Karahisarı, Akşehir, Alaşehir, Amasra, Amasya, Ankara, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Çorlu, Edirne, Eğriboz, Gabela, Gelibolu, Hasköy, Hersek, İnegöl, İpek (Bec), İskenderiye (İşkodra), İstanbul'dur. Bu başlıca şehirlerdeki eserlerden herbiri ayrı birer numara ile işaretlenmiş, bu numaralar her cilde göre sınırlanmış, bu III. ciltte de 1'den başlayarak, sonuna kadar yürütülmüştür. Her yere âit eserlerin, birkaçı (meselâ Ankara, Çorlu) dışında hemen dâimâ kendi adlarına göre alfabetik sıralandığı da dikkati çekmektedir; buna bir örnek vermek istersek, İstanbul eserlerinin Acemî Oğlanlar, Acemî Oğlu, Ağalar adlı câmilerle başlayıp Zeyrek Medresesi ile sona erdiğini söyleyebiliriz.

Eserin I. ve II. ciltleri gibi, bu III. cildinde de, binâ ve yapısı tedkik edilmiş, rölövelerin şekli karar altına alınmış, ölçü usulünün ta'yini ile binâların mesâhası te'min edilmiş, restitüsyonlar meydana çıkarılmış, % 95'inin fotoğrafları çekilmiş ve bu çalışmalar sonunda elde edilen bilgiler, tarih, tezkire, vakfiye, v. b. kaynakların da yardımıyla kuvvetlendirildiği gibi, iz olmayan hususlarda aydınlatıcı da olmuştur. Bu ciltte bahsi geçen eserlerin sayısı 667, fotoğraflarınki 839'dur. Binânın yalnız bütünüdür değil, şekil husûsiyetlerine göre muhtelif katlarının, kubbesinin, v. b. ek kısımlarının ayrı ayrı plânları çıkarılmıştır. Aynı şeyi, fotoğraflar için de söyleyebiliriz; eserin muhtelif cebhelerinden bütünü ile görünüşünden başka, kubbesinin

muhtelif kısımları, pencere kanadkarı, kapı, vakfiye kitâbeleri, mihrâb, minber, sözün kisası her tarafının fotoğraflarına yer, hepsine dâir ayrı ayrı bilgi verilmiş, san'at bakımından değerleri aydınlatılmağa çalışılmıştır.

Kitabın sonunda, *İstanbul'da Fâtih Devri Câmi'leri* başlıklı bir cedvel vardır; bunda, tesbit edilen 192 câmi ve mescidin kubbeli, çatılı, kiliseden bozma, yeniden inşâ olunmuş, namaza açık veyâ kapalı bulunduğu, hangilerinin günümüzde yok olduğu gösterilmiştir. Böyle bir cedvelden varılan sonuca göre, 192 câmi ve mescidden 14'ünün şekli bilinmemekte, inşâ şekli 44'ünün kubbeli, 144'ünün çatılıdır; günümüzde 91'i namaza açık, 4'ü ise kapalı, 97'si yıkılmış bulunmaktadır (S. 538-541). Kitap, *Fihrist* ile sona eriyor (S. 542-44). Kitabın bundan önce basılan iki cildinde *Bibliyografya*, *İndeks* vardı; I. cildindeki, mi'mârlık ta'birlerini içine alan *Lugatçe*'ye, aynı şeylerin tekrar edilmemesi düşüncesiyle, pek tabi'i olarak II. ciltte yer verilmemişti. Üzerinde durduğumuz III. ciltte ise, bunlardan hiçbiri bulunmamaktadır. E. H. Ayverdi, bu cildin *Medhal*'inde, III. ve basılacak olan IV. ciltler bir bütün teşkil ettiği için, *Bibliyografya* ile *İndeks*'e IV. cildin sonunda yer vereceğini bildiriyor (S. IV); aynı mes'eleye, eserinin sonundaki bir notunda da dokunmuştur. Bu notunda, İstanbul bahsinin IV. ciltte de devam edeceğini, "medrese, mekteb, han, çarşılar, bedestenler, hamam ve su te'sisleri, Rumeli ve Anadolu Hisarı, eski saray ve Topkapı Sarayı, türbeler yer" alacağını haber veriyor; IV. cildin *İstanbul* bahsi ile tamamlanacağını, "harf sırasına göre bütün Osmanlı ülkelerinde bulunan şehirlerin âbidelerinin vesika, rölöve, restitüsyon ve izâhâtını orada" bulabileceğimizi de öğrenmekteyiz (S. 541).

Câmi, mektep, medrese, zâviye ve tekye, imâret, han, hamam, türbe, bedesten, köprü, çeşme v. b. şeylerin, çok def'a tanılmış kimseler tarafından, veyâ onlar adına yaptırıldığını düşünürsek, eserin, yalnız Osmanlı Devri mi'mârisinin zenginlik ve değerini aydınlatmakla kalmadığı anlaşılır. Bu san'at eserlerinin adlarına yapıldığı kimseler arasında devlet büyükleri, şâir, âlim, mutasavvıf ve tarikat mensupları, hemen her sâhada ün kazanmış şahsiyetler vardır. İşte bundan dolayı, eser, Osmanlı Devri tarihinin her kolunda çalışanlar için zengin malzemeyi içine alan bir kaynak teşkil etmektedir. Mi'mârlık ve san'at tarihi, bizim çalıştığımız sâhanın bir bakıma dışında kalıyor; fakat, E. H. Ayverdi'nin *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri* adlı eserinde, biz de, kendi araştırmalarımızla ilişiği bulunan pek çok malzemeye rastlamaktayız; bu yüzden, yukardanberi içindekileri tanıtmakla yetindiğimiz bu eseri, şimdi, kendi sâhamız bakımından ne gibi bilgiler edinebileceğimize dâir birkaç örnek vermek sûretiyle kıymetlendirmeğe çalışacağız.

1 — Fâtih Devri'nin başta gelen şâirlerinden Bursalı Ahmed Paşa tarafından yaptırılan mederese ve türbeye dâir, E. H. Ayverdi oldukça geniş bilgi vermiş bulunuyor: Bir kadı sicilline dayanılarak, "Eyne de denilen Ezine Pazarı'nda Geyikli karyesi"nin bu medreseye vakfedildiğini öğreniyoruz. Medrese ve türbenin iç, dış ve yapı husûsiyeti, harap iken 1950'de uzun süren ta'mir sonunda ihyâ edildiği, bu günkü hâli anlatılmış, bütününden başka, makta'mın, avlu ve türbe kitâbesinin fotoğrafları basılmıştır. Ahmed Paşa'nın ölüm tarihini gösteren türbe kitâbesinin, bu Arapça tarih kıt'asının metni de, Arap harfleriyle basılmıştır. Müellifin bu münâsebetle kaydettiği, "Kitâbe: Medresede yoksa, türbe kitâbesi Ahmed Paşa'nın vefâ-

tundan sonra yerine konmuştur. Hoca Sa'deddin Efendi kitabının Eflâtun-zâde tarafından yazıldığını söylüyor ve metnini veriyor" (S. 118, not -2) cümlelerinden ilkinin ilk ibâresinde, herhâlde, bir eksiklik, bir tertip yanlışlığı vardır. İkinci cümle dolayısıyla verilen dipnotunda da bir tertip yanlışlığı göze çarpmıyor; bu not şöyledir: "Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, 1. cildi, 1279, İstanbul. 2. c., 51. s. Tarihin kaali Eflâtun-zâde'nin hüviyeti bulunamadı." Hoca Sa'deddin'in, sözü geçen tarih kütâsını yazan Eflâtun-zâde'den bahsi, eserinin II. cildinin 51'inci değil 511'inci sayfasındadır. Bu notun başında *Tâcü't-Tevârih*'in 1. cildinin basımı kaydedilmesi, yanılmıyorsak, II. cildin basım yılı bulunamayışından ileri gelmiştir. Gerçek olan birşey varsa, o da, bu ikinci cildin ne ilk, ne de son sayfasında, basım tarihini gösteren bir kaydın bulunmadığıdır; fakat bilindiği gibi, Hoca Sa'deddin, II. cildin sonuna, *Selim-Nâme*'sini eklemiştir; 600'üncü sayfada, kitabın Tab'hâne-i Âmir'e'de, 1280'de basıldığı yazılmış, *Selim-Nâme*'ye 601'inci sayfadan itibaren yer verilmiştir. Bu basım tarihi görülmüş olsa idi, not bu karışık hâlden kurtulmuş olacaktı. Ahmed Paşa'nın türbe kitabesine dâir verilen ve yukarıda kaydettiğimiz bilgi dolayısıyla, bir-iki husûsa daha dokunacağız: Hoca-Sa'deddin, Ahmed Paşa'nın ölüm tarihini tesbit eden kütâanın şâiri, E. H. Ayverdi'nin kaydettiği gibi, Eflâtun-Zâde olduğunu bildirmekle yetinmiştir. Onun, tarihini yazarken faydalandığı başlıca kaynaklardan biri olan *Şakâyk Tercemesi*'nde, bu kimsenin, "Mahkeme-i Bursa'da nâ'ib ve kâtib olan Eflâtun-oğlu Mehmed" olduğu (İst., 1269, s. 218) yazılıdır; Bursalı Belig'in *Güldeste-i Riyâz-i İrfân*'ında, buna ek olarak, Mehmed için Derviş sıfatı kullanılmıştır (Hudâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1302, s. 448). Sözü geçen tarih kütâası, bahsettiğimiz bu üç kaynaktan vardır; her üçünde, E. H. Ayverdi basımının birinci mısra'ındaki ve doğru olarak tespit edilen *mişkât* (مشکات) kelimesi, (مشكوة) şeklindedir. Bu kütâanın, üçüncü mısra'ı çok farklı olarak Kâzım'ın *Bursa Anıtları* adlı eserinde de bulunduğu, bunun "latince" yazıldığı kaydedilmiştir; herhâlde matbaa tashihleri aceleyle getirildiğinden, Latin harfleri ile basıldığı açıkça anlaşılıyorsa da, tashih sırasında bu "Latince" kelimesi gözden kaçmıştır.

2 — Göynük kasabasındaki Şeyh Ak Şemseddin türbesinin mi'mârî bakımdan husûsiyetlerini anlatan E. H. Ayverdi'den, bunun 1952'de ta'mirinden sonra ne gibi değişikliklere uğradığına dâir bilgi ediniyoruz. Türbe ile sandukasının 1951'de; sandukasının baş aynası ile yan tarafının 1960'da alınan fotoğrafları basılmıştır. Ceviz ağacından yapılan sandukanın muhtelif kısımlarında kabartma oyulmuş *Hadisler*, hakimâne cümleler, türbenin inşâ kitâbesi, esere Arap harfleri ile nakledilmiş bulunuyor. Müellifimiz bu arada, "Ak Şemseddin Efendi hakkında millî düşünceyi nakleden şu kütâayı da dercetmeği de lüzümlü gördük; kütâa ta'lik yazılıp bir levha hâlinde sandukanın yanına konmuştur" bilgisini verdikten sonra, olduğu gibi naklettığımız şu metni yayımlamıştır:

دستور — قاراكون دوستی ایمش فاتحك آق شمس الدین — که یوزندن لمعان ایتدی آنک فتح
مبین — نصرتی چشم حقیقتله کوروب وردی خبر — بویله هرکاری اوزاقدن کورور ارباب
یقین — خالک پای اقدام آل عبا بنده بندکان مولانا رضا

Bu metni müteâkip, “Bu güzel kıt’anın şâiri, 1930’da vefât eden Muallim Cevdet Efendi’dir. Hattâtı mechûldür ve yazı vasatır” bilgisi verilmiştir (S. 279-80). Yeni harflerimize çevirince,

Kara gün dostu imiş Fâtih’in Ak Şemseddin
Ki yüzünden leme’ân etti anın feth-i mübîn
Nusretî çesm-i hakîkatle görüb verdi haber
Böyle her kârı uzaktan görür erbâb-ı yakîn

mısralarından ibâret olduğu görülür; sonundaki, *Hâk-i pâ-y-i akdâm-ı pâk-i Âl-i ‘Abâ bende-i bendegân-ı Mevlânâ Rizâ* ifâdesi kıt’aya dâhil değil, bunun dışında ve nesir şeklindedir. Yanılmıyorsak, bu ifâde, bu kıt’ayı levhaya yazanın Mevlevî tarikati mensuplarından Rizâ olduğunu anlatmaktadır. E. H. Ayverdi’nin, bu kıt’anın Muallim Cevdet tarafından yazıldığını kaydederken, neye dayandığını bilmiyoruz. Kesinlikle bildiğimiz, bunun Keçeci-zâde İzzet Molla tarafından yazıldığıdır; *Ak Şemseddin Efendi Hazretleri’nin Makamlarına Söylenmiştir* başlıklı bu kıt’a beş beyitten ibâret, levhadaki ise, baştan ilk iki beyitidir (*Divân-ı ‘İzzet, Bülâk, 1255, s. 42; bütünü, Türk-İslâm Edebiyatı — Türkçe Dinî Metinler* adlı kitabımıza da alınmıştır: C. II., Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, s. 147 v. d.).

3 — Eserde, Divân Edebiyatı’nın oldukça mühim şâirlerinden Ahmed-i Dâ’î adına Bursa’da Edincikli Yahşi Bey tarafından yaptırılan mescidin bulunduğu yer, aynı adı taşıyan mahalle, bu binânın mi’mârî ve yapı husûsiyetleri, iç ve dış görünüşü hakkında bilgi verilmiş, fotoğrafı, 876 Muharrem’i tarihini (1471 Haziran-Temmuz) gösteren Arapça inşâ kitabesi yayımlanmıştır. Müellif bu münâsebetle, Ahmed-i Dâ’î’ye dâir, “. . . Germiyanlı olup, Gâzî Süleyman Paşa hizmetinde bulunmuş, I. Sultan Murad Devri’nde vefât etmiş bir şâirdir” bilgisini veriyor; *Sicill-i Osmânî*’den edindiği bu bilgiye dayanarak, “Demek câmi’in inşâsına yetişmemiştir” hükmüne varıyor, Kâzım Baykal’ın *Bursa ve Anıtları*’nda verdiği bilgiyi de gözönüne alarak, aşağıdaki neticelere varmıştır: “Hâlbuki Kâzım Baykal Bey, Fâtih ve II. Bâyezid Devri adamlarından olup bir cenknâme yazdığını ve hatt-ı destiyle muharrer 816 tarihli Farsca Divân’ının II. Sultan Bâyezid’in Temliknâmesi hâvi olarak Orhan Kütüphânesi’nde 1196 No. da bulunduğunu yazıyor. Bir Farsî Divân tertib ve ikmâl edebilecek bir adam, en aşağı kırk yaşında demektir; seksenbeş-doksan sene sonra 130 yaşına varması gerekir. Bu tarihlerden herhâlde sicillin kaydı yerindedir ve II. Bâyezid’e yetişmemiştir. Söylenen eser de müellif hattıyla değil, bir istinsah olsa gerektir” (S. 65).

E. H. Ayverdi, Süreyyâ Bey ile Kâzım Baykal’ın verdiği bilginin birbirini tutmadığını görünce, son zamanlara âit ve pek de sağlam olmayan bu iki kaynağa dayandığı için, vardığı hükümlerin, ileri sürdüğü ihtimâllerin bâzılarında yanılmıştır. Müellifimizin kaydettiği gibi, Ahmed-i Dâ’î Fâtih ve II. Bâyezid devirlerine yetişmemiştir; fakat *Sicill-i Osmânî*’deki ve doğru olduğundan söz ettiği bilgi yanlışır: *Sicill-i Osmânî*’de, daha önceki bâzı kaynaklarda da düşülen yanlış tekrarlanmış, Emîr Süleyman ile Sultan Orhan’ın oğlu Süleyman Paşa, II. Murad ile. I. Murad karıştırılmıştır. “820 hudûdunda” (1417-18), yıllarında öldüğü tahmin edilen Ahmed-i Dâ’î’nin, II. Murad Devri (1405-51) Emîr’lerinden Timurtaş-oglu Umur Bey’in emriyle yazdığı eserleri de vardır. Kâzım Baykal’ın *Cenk Nâme* olarak kaydettiği

eserinin adı *Sicill*'de aynı şekilde, doğrusu ise *Çeng-Nâme*'dir. II. Murad Devri başlarında da bir süre yaşadığı anlaşılan Ahmed-i Dâ'î'nin gerek bu eseri, gerek yaşadığı devir, Farsça *Divânî*, bunlara dâir yerli ve yabancı muhtelif kaynaklarda düşülen hatâler hakkında İ. Hikmet Ertaylan'ın eserine bakılabilir (*Ahmed-i Dâ'î, Hayatı ve Eserleri*, İst., 1952, s. 25, 79, 117 v. d.). Ahmed-i Dâ'î'nin ölüm tarihini kesinlikle tesbit için, ileride elimize geçecek vesikaları beklemek zorundayız; şimdilik varabileceğimiz en sağlam hüküm, Yahşi Bey rafından Ahmed-i Dâ'î adına yaptırılan mescidin inşâ kitâbesi tarihi 816 olduğuna göre, bu tarihte hayatta bulunmadığıdır. Öte yandan, E. H. Ayverdi'nin bu mescid dolayısıyla verdiği bilgi, İ. H. Ertaylan'ın bu hususta kaydettiklerini düzeltmekte, tamamlamaktadır; buna örnek olarak, "Câmi'in kitâbesine nazaran câmi'in hâmisî Aydıncıklı Hızır Bey oğlu Yahşi Bey'dir. Tarihi 8. . . 'dir" cümlesini (S. 27) gösterebiliriz.

4 — Eserde, şâir ve âlim, Hayâlî takma-adını kullanan Mevlânâ Şemseddin Ahmed b. Mûsâ'nın Bursa'da Zeyniler Câmi'î'nin arkasında bulunan mezârının umûmî görünüşü ile kitâbesini gösteren iki fotoğraf, bu kitâbenin metni Arap harfleriyle yayımlanmış, arka tarafında ise, kabrin, Abdü'l-Hamîd'in İkinci Mâbeyncisi Hacı Ali Bey tarafından yaptırıldığı yazılı olduğu kaydedilmiştir. Mezar kitâbesinin tarihi 875 olduğu açıkça okunmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi bu tarih münâsebetiyle, "Molla'nın 875'de İznik'e ta'yin olduğunu Belig Efendi bildiriyorsa da, tarih-i vefâtını meskût geçiyor. Eğer 875 doğru ise, İznik müderrisi olur olmaz vefât etmiş demektir" diyor (S. 159). Müellifimiz, Belig'in *Güldeste-i Riyâz-i İrfân*'ından faydalandığını not ettiği sayfalara baktığımız zaman, İznik'e ta'yin teriminin 875 değil, 855 olduğu görülür; bu vazifeye başladıktan az sonra, otuzüç yaşında, 875'de öldüğü yazılıdır. Bu tarihlerden ilkinde bir tertip yanlış olduğunu, müellifimiz de anlamış, 875 olarak düzeltilmiş bulursa gerektir. Ancak, Belig'in faydalandığı anlaşılan *Şakâyk Tercemesi*'nde (İst., 1269, s. 158 v. d.), Hayâlî'nin İznik Müderrisliği'ne ta'yini, ölüm yılı hakkında hiçbir kayıt yoktur; yalnız, müderrisliğe ta'yininden az sonra, otuzüç yaşında öldüğü yazılıdır ve Belig, bu ölüm tarihini, şâirimizin mezar kitâbesinden çıkarmış olsa gerektir. Hayâlî'nin mezartaşı kitâbesi fotoğrafının basımı sayesinde, *Sicill-i Osmânî*'de (C. II, İst., 1311, s. 313) 885 gösterilen ölüm yılının yanlışlığı da kesinlikle anlaşıldığı söyleyebiliriz.

5 — Eserde en çok yer alan mi'marlık eserlerinden biri de, Alaşehir'deki Şeyh Sinan Câmi'î ve Türbesi'dir. Câmi'in plânının, bütün olarak görünüşünün, revak yüzündeki tuğla tezyinâtının, iç görünüşünün, garb cebhesinin, kapısının; bütünü ile câmi, türbe ve şadırvanının, ayrıca türbe kitâbesinin fotoğraflarını, bu kitâbenin Arap harfleri ile metnini de bulmaktayız. Kitâbe metninden, Şeyh Sinan'ın, Emir Sultan'ın ikinci halifesi Bedreddin Mahmud'un oğlu ve 887 Receb'inde (1482, Ağustos-Eylül) öldüğü, binânın 890 Muharrem'i sonunda (1485, Şubat) yapıldığı anlaşıyor. E. H. Ayverdi, Belig'in *Güldeste-i Riyâz-i İrfân*'ına dayanarak, Şeyh Sinan'ın babası Bedreddin Mahmud'un hâl tercemesini bulmuş, 865'de öldüğünü tesbit etmiş ise de, bu eserde Şeyh Sinan'a âit bilgiye rastlamamıştır (S. 22-26).

Önce, tarih bakımından mühim olmayan bir yanlış dokunmağı faydasız bulmuyoruz. Kitâbe metni izâh edilirken, 887 Receb'inin karşılığı, 1482, Temmuz'u (S. 22, 26) gösterilmiştir; doğrusu, yukarıda kaydettiğimiz gibi Ağustos-Eylül ayları olacaktır. Şeyh Sinan hakkında, biz de, henüz birşey bilmiyoruz; fakat, Evliyâ Çe-

lebi'nin ziyâret etmiş olduğu bu câmi ve türbeye dâir iki notuna rasladık: “Şeyh Sinan Hazretleri Câmi’i — Şehrin bir mürtefi‘ bayır üzere altı adet kârgîr kubbeli ve kurşun örtülü câmi’i rûşendir ve bi’z-zât Şeyh Sinan Hazretleri evlâdı zevî’l-ihitirâmı ile câmi’in haremünde bir kubbe-i âli içinde medfûndur. Cümle sâdât-ı kirâmdan ulu sultânlar ve ziyâret - gâh-i hâs ve ‘âmdır kim, Bursa’da medfûn Emîr Sultan halifelerinden hâlâ tekyesinde azîm *Tevhîd* tezkîr olub, Alaşehir’in halkı her leyl-i Cum‘a’da Zikru’llâh’a hâzır olurlar” diyen Evliyâ Çelebî, buradan ayrılırken vedâlaştığı dostları arasında, bu câmi’ın vâizini de saymıştır (*Seyâhat-Nâme*, c. IX., 1935, İst., s. 53, 55). Evliyâ Çelebî’nin bu notlarından, XVII. asırda bir de Şeyh Sinan Tekyesi bulunduğunu, bu müessesenin pek meşhûr olduğunu öğrenmekteyiz.

6 — Eser hakkında tenkidlerimize son vermeden önce, ifâde ve imlâ, notların tertibi, v. b. mes’elelere dokunmağı faydasız bulmuyoruz: Müellifimiz, *hatt-ı destîyle muharrer, tarih-i vefât, Fihrist* gibi yabancı terkip ve ta’birlere (S. 65, 159, 542) karşılık, *el yazısıyle yazılmış, veyâ kendi el yazısıyle; ölüm tarihi, İçindekiler* diyebilirdi. Bu, yalnız bizim düşüncemiz değildir; eserden faydalanan üniversite mensuplarından, mi’mâr ve mühendislerden de, sık-sık değilse de yer yer rastlanılan bu gibi ifâdeleri yadrgadıklarını söyleyen gençlere tanık olduk. *Fakat, namaz* kelimelerinin *fekat, namaz* şeklinde yazılışı (S. 22, 314), tertip yanlış olsa gerektir; çünkü, Türkçe’nin ses uyumuna göre, çok def’a doğru şekilde de yazılmıştır (S. 540). *Yakışmak* masdarından türeyen ve mânâca *yaman* kelimesine karşılık *iyi, pek iyi, güzel, cesur* anlamındaki *yakışık* — *yakışık* kelimelerinin, sonundaki *k*’nın düşmesi, ikinci hecesinin başındaki *k*’nın *h*’ya çevrilmesiyle meydana gelen *yahşi* — *yahşi* kelimesi Türkçe’dir; bu yüzden, eserde görüldüğü gibi, sonuna Farsça’daki nisbet *yâ’sı* getirilerek *yahşi* şeklinde (S. 65) yazılması doğru değildir. Kitap, makale v. b. yazı başlıklarının, bunların adlarının kısaltmalarının *italik* harflerle dizilmediği, eserde baştan sona görülüyor; az da olsa, bâzan bu gibi adların küçük harfle başladığına da (S. 65, sicil, cenknâme) rastlamıyor değiliz. Dip-notlarını gösteren rakamlar dâimâ () işâreti içerisine alınmıştır. Eserin başında, kullanılan kısaltmalara dâir bir kayıt yoktur; *defter* kelimesi, notlarda bâzan *d.*, bâzan *def.* şeklinde kısaltılmış bulunuyor (S. 66 v. d.). Yine dip-notlarda bâzan cilt numarasının bulunmadığı gözden kaçmıştır. Örnek olarak, Ayvansarâyî, a. e., 52 şeklindeki notu gösterebiliriz (S. 314, not-2); bilindiği gibi, Ayvansarâyî’nin *Hadîkatü’l-Cevâmî*’i iki cilttir; bu notta, işâret edilen sayfa 1. cilde âit olduğunun kaydı unutulmuştur. Dip-notlar dolayısıyla atıf (*reference*)’lar arasındaki uzaklığa dokunmakta da fayda buluyoruz: Kâzım, a. e., ifâdesiyle başlayan epeyi not var; biz, bu şahsın eserini görmemiştik; geriye doğru sayfaları epeyi çevirdikten sonra, 62’nci sayfada, bunun *Bursa ve Anıtları* olduğunu bulabildik. Bunun gibi başka atıflar da vardır. Böyle kaynak eserlerdeki atıfların, birbirine çok uzak notlar dolayısıyla verilmeyişinin, araştırmacılara zaman kaybettirmemek bakımından faydalı olacağını sanmaktayız.

Yukarıdaki beş madde, şâir ve âlimler, din ulularının hayat ve eserlerine dâir verilen bilgiler dolayısıyla düşülen bâzi hatâlardan söz ettik; müellifin bu hususta çok def’a sezdiği yanlışlar, düştüğü tereddüdler, ilk elden kaynaklara değil, sonrakilere, veyâ esaslı olmayan araştırmalara dayanmasından ileri geliyor. Bir başka sebebi, adlarına mi’mârî eserler yaptıran, veyâ yaptırılan mühim şahsiyetlere dâir daha geniş bilgi vermeğe nedense lüzum görülmesidir. Hemen söyleyelim, bu gibi yanlış-

lar eserde pek az yer almaktadır. Müellifimiz Kadı sicillerinden, berât ve vakfiyelerden, sefâret-nâmelerden, tarih eserlerinden, v. b. kaynaklardan faydalanarak, üzerinde çalışmakta olduğu mi'marlık san'atını ve bunun tarihî tekâmülünü aydınlatan yepyeni bilgiler de vermiştir. Eseri kıymetlendirirken, şüphesiz, âit bulunduğu ilim dalını, yazılışındaki maksadı gözden uzak tutmamak lâzım gelir. Bu münâsebetle şunu da söyleyelim; yukarıdaki 5'inci maddede, Evliyâ Çelebi'nin Şeyh Sinan câmi'i ve Emîr Sultan halifeleri hakkındaki mühim bir notunu nakletmemiz, eserin âit olduğu ilim koluna âit bir eksikliğini tamamlamak için değil, bizim araştırma sâhamız bakımından ehemmiyetli olduğu içindir.

Tenkidlerimiz sırasında, 6'ncı maddede dokunduğumuz eser adlarının imlâsı ve *italik* dizilmesi, dip-notların tertibi, v. b. bakımından iyi sayılamayacak cihetlere gelince, bunların çoğu üniversitelerin, ilim kurumlarının, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayımlarında bile, çok az eser dışında hemen dâimâ görülmektedir. E. H. Ayverdi'nin kitabındaki bu hususlara dikkati çekmemiz, zaman harcanılarak hazırlanmış esaslı bir çalışmanın verimi olmasından, dikkatle tashihten geçtiği için tertip yanlışlarına da pek rastlanılmayışından dolayıdır. Baştan sona iyi cins kuşe kâğıdına basılan eserde metin, plân ve fotoğraflar basım san'atı cihetinden kusursuz tertip edildiğinden ancak bir tek klişenin ters konulmuş olduğunu görünce (S. 336-37; aradaki ek sayfa), böyle olmasaydı diye âdetâ acınıyoruz.

Tarih ilminin muhtelif dallarında çalışanlar, E. H. Ayverdi'nin eserinde, faydalanabilecekleri malzemeyi yer yer bulabilirler. Böyle kaynak bir eser hazırlamanın ona verdiği mânevî zevk, katlandığı maddî masrafların yükünü hafifletecek, uzun süre çalışmanın ezici sıkıntılarını unutturacaktır. Eserin bütününe IV. cildini teşkil edecek olan *Fâtiḥ Devri Mi'mârîsi*'nin ikinci bölümünün basımını sabırsızlıkla bekliyor¹, bize kazandırdığı bilgiler dolayısıyla kendisine teşekkürü borç biliyoruz.

FEVZİYE TANSEL

¹ *Beiletin*'in 148, 149'uncu (Ekim, 1973; Ocak, 1974) sayıları Cumhuriyet'in 50. yıldönümü ile, İsmet İnönü'nün anısına armağan edildiğinden, bu yazımızın basımı gecikti. Bu arada, eserin son cildi de yayımlanmış bulunuyor; bir başka bibliyografya yazımızda, bu IV. cildi de tanıtmaya çalışacağız.